

Uniwersytet Warszawski

Варшаўскі Універсітэт

Studium Europy Wschodniej

Студыюм Усходняй Еўропы

Centrum Studiów Białoruskich

Цэнтр Беларускіх Студыяў

**Rocznik Centrum
Studiów Białoruskich**
Гадавік Цэнтра
Беларускіх Студыяў

Nr 4 / № 4

*Poświęca się 100-leciu
Białoruskiej Republiki Ludowej*

*Прысвячаецца 100-годдзю
Беларускай Народнай Рэспублікі*

Warszawa / Варшава 2018

Над нумарам працавалі:

Henadz Semianchuk / Генадзь Семянчук
(redaktor / рэдактар)

Tacciana Kasataja / Таццяна Касатая
(sekretarz redakcji / сакратар рэдакцыі)

Aleksander Wójcicki / Аляксандр Вуйціцкі
(sekretarz techniczny / тэхнічны сакратар)

Filip Urbański / Філіп Урбаньскі
(tłumaczenia białorusko-polskie / пераклады беларуска-польскія; korekta tekstów polskich / карэктурна польскіх тэкстаў)

Aliaksandr Perahudau / Аляксандр Перагудаў
(projekt okładki / праект вокладкі)

Katsiaryna Krot / Кацярына Крот
(korekta tekstów w j. białoruskim / карэктурна беларускіх тэкстаў)

Iurii Tkachuk / Юрый Ткачук
(korekta tekstów w j. ukraińskim / карэктурна ўкраінскіх тэкстаў)

Dr Anna Rędzioch-Korkuz / Анна Рэндзёх-Коркуз
(tłumaczenia polsko-angielskie / пераклады польска-англійскія)

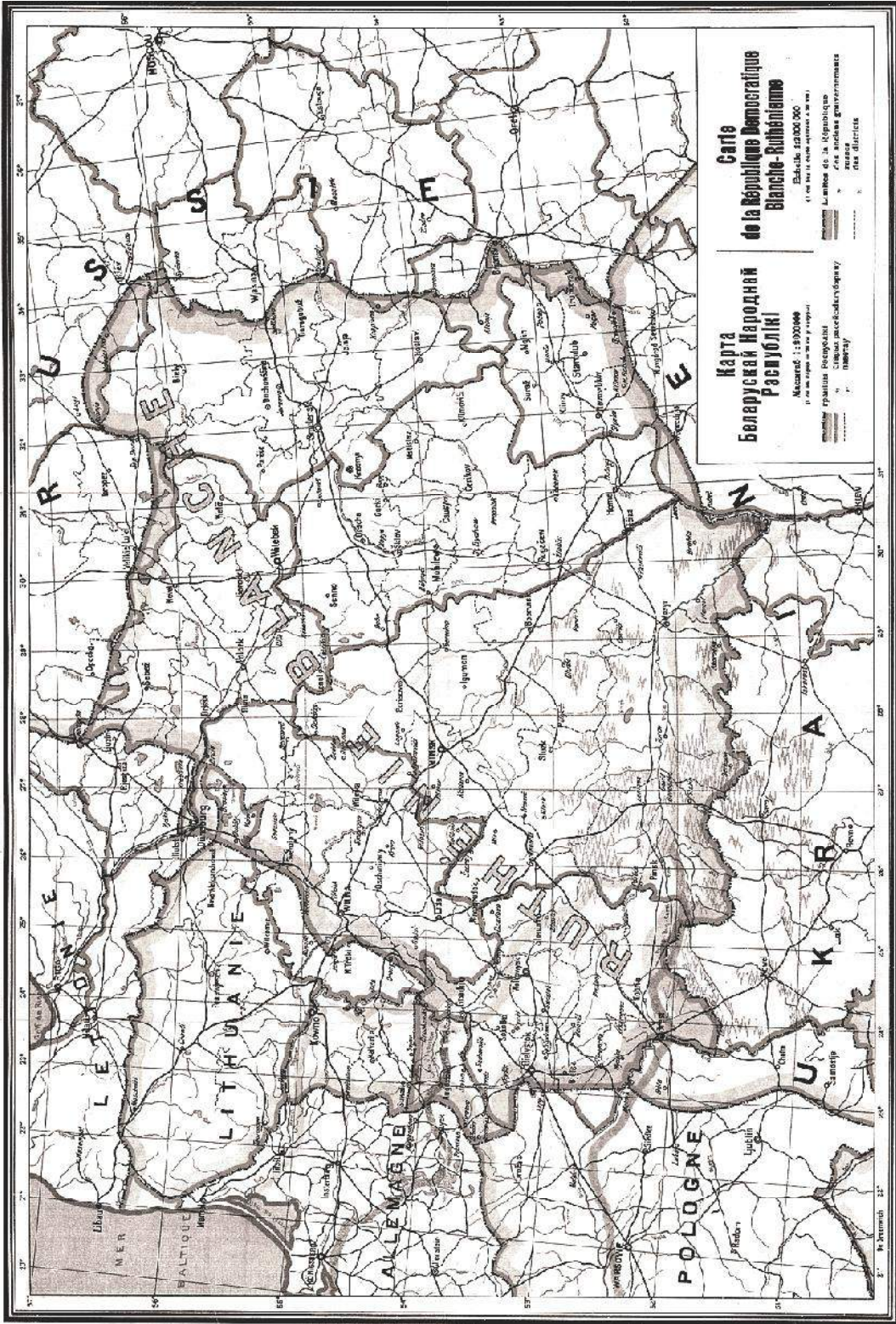
Zmicer Hurianiec / Зміцер Гупянец
(skład i łamanie / камп'ютарная вёрстка)

Recenzenci / Рэцэнзенты:

Prof. dr hab. Eugeniusz Mironowicz, prof. dr hab. Antoni Mironowicz, dr hab. Oleg Łatyszczonok prof. UwB, doc. dr Aliaksiej Shalanda, doc. dr. Albina Semianchuk, dr Andrej Miacelski / праф. др. габ. Яўген Мірановіч, праф. др. габ. Антоні Мірановіч, др. габ. Алег Латышонак праф. Універсітэта ў Беластоку, дац. к.г.н. Аляксей Шаланда, дац. к.г.н. Альбіна Семянчук, к.г.н. Андрэй Мяцельскі

Druk i oprawa: Drukarnia Duo Studio

Spis treści / Змест

Госці

Віталь Галубовіч (Гродна)

„Мы, Корсакі Залескія і Бабыніцкія...”: кланавая салідарнасць як элемент шляхецкай культуры Полаччыны ў XVII ст. 6

Вячаслаў Швед (Варшава/Гродна)

Вялікае Княства Літоўскае 1812 года: структура кіраўнічых органаў..... 19

Ігор Срэбняк (Київ), Марина Чубата (Київ)

Істэрыяграфічны та парівняльна-правовы аспекты дэжэватворчых працэсів в Украінській Народній Рэспубліці та

Білоруській Народній Рэспубліці..... 32

Олександр Пономарьов (Київ)

Вітальніы адрэс від редакціі газеті „Наша Ніва”
українському історыку Міхайлу Грушевському з нагоди
25-річчя його науковай діяльнасті..... 44

Працы сяброў ЦБС

Генадзь Семянчук (Варшава/Гродна)

Аб пачатках горада Полацка..... 56

Святлана Куль-Сяльверстава (Беласток/Варшава)

Эра як элемент лічэння часу ў паўсядзённым жыцці
беларускіх зямель у XVI стагоддзі..... 81

Аляксандр Смалянчук (Варшава/Гродна)

„Нямецкі напрамак” знешняй палітыкі БНР:
першы крок (люты–сакавік 1918 г.)..... 93

Іна Соркіна (Варшава/Гродна)

У пошуку Айчыны: жыхары мястэчак у эпоху нацыяналізмаў
(на прыкладзе Капыля)..... 109

Сяргей Токць (Варшава/Гродна)

Польскі паліцыянт у „крэсовай” міжваеннай гміне
(на матэрыялах Гродзенскага павета)..... 157

Тадэвуш Гавін (Варшава/Гродна)

Перасяленне палякаў з БССР у Польшчу (1944–1948 гг., 1955–1959 гг.).
Прычыны няўдачы апэрацыі..... 198

Таццяна Касатая (Варшава/Гродна)

Рэлігійныя дысідэнты ў БССР у 1950-я – 1980-я гг.

(на прыкладзе дзейнасці вернікаў евангельскіх хрысціян-баптыстаў)..... 214

Аляксандр Краўцэвіч (Варшава/Гродна)

Традыцыя айчынай дзяржаўнасці ў беларускай гістарыяграфіі236

Ігар Кузьмініч (Варшава/Гродна)

Асаблівасці навучальнай дзейнасці беларускіх

клінік права (1999–2015).....252

Маладыя навукоўцы**Антон Арцюх (Ружаны)**

Вуліцы Брэст-Літоўска, іх стан і эстэтыка

ў канцы XVIII – першай палове XIX ст.288

Maksim Rust (Warszawa)

Narracja współczesnych elit rządzących i kontrelit wobec

Białoruskiej Republiki Ludowej jako źródła białoruskiej niepodległości.....309

Крыніцы:**Генадзь Семянчук (Варшава/Гродна), Сяргей Герман (Гродна)**

Крыніцы да радаводу сям’і Вікенція Канстанціна Каліноўскага321

Андрэй Буча (Мінск), Нагалля Кашаварава (Кіеў),**Вольга Сабалеўская (Гродна)**

Лёс архіваў БНР паводле справаздачы супрацоўніка

Аператыўнага штаба Розенберга.....354

Рэцэнзіі:**Генадзь Сагановіч (Варшава/Мінск)**

Рэцэнзія: Метадалогія даследавання гісторыі Беларусі: праблемы,

дасягненні, перспектывы: зборнік навуковых артыкулаў / Інстытут гісторыі

НАН Беларусі; [уклад. В. В. Яноўская; рэд. калегія: В. В. Даніловіч (гал. рэд.)

і інш.]. Мінск: Беларуская навука, 2018. – 261 с..... 376

Віталій Скальскі (Кііў)

Білорусь, білоруси, білоруські нацыянальны рух та державність

в наративі про Українську революцію 1917–1921 рр. (Рэцэнзія: На пути

к самоопределению народов Беларуси и Украины в 1917–1918 гг.: /

А. Н. Кукса. – Минск: БНТУ, 2012. – 341 с.).....388

Андрэй Буча (Мінск),
Наталля Кашаварава (Кіеў),
Вольга Сабалеўская (Гродна)

Лёс архіваў БНР паводле справаздачы супрацоўніка Аператыўнага штаба Розенберга

Прыведзены ніжэй дакумент „Справаздача др. Рыхеля¹ пра паездку ў Прагу” дае шмат новых звестак пра вельмі важны беларускі архіўны збор, які даследчыкі дасюль лічаць страчаным і які вядомы пад назвай Архіў Захаркі — Крачэўскага. Акрамя таго, у гэтым дакуменце ёсць інфармацыя і пра іншыя беларускія архіўныя калекцыі: *Беларускі замежны архіў у Празе* і беларускія матэрыялы *Рускага замежнага гістарычнага архіва*² (далей — РЗГА).

Узнікненне дакумента

14 сакавіка 1943 г. у Празе памёр старшыня Рады БНР Васіль Захарка, пакінуўшы пасля сябе багатую архіўную спадчыну. З мэтай „прафесійнай кансультацыі і абследавання пакінутых у Празе пасля смерці Захаркі” дакументаў была створана спецыяльная рабочая група ў складзе Альберта Рыхеля, Лангера і Івана Ермачэнкі, якая 27 красавіка 1943 г. выехала з Мінска ў Прагу.

Стварэнне рабочай групы і арганізацыя паездкі ў Прагу адбыліся па выніках звароту кіраўніка Палітычнага аддзела Генеральнага камісарыята „Беларусь” др. Лангера да рабочай групы „Мінск” Аператыўнага штаба рэйхсляйтара Альфрэда Розенберга для акупаваных тэрыторый³ (далей — Аператыўны штаб).

¹ Альберт Рыхель (Albert Richel) (1910–?) — бібліятэкар, з кастрычніка 1935 г. працаваў бібліятэкарам Дзяржаўнай універсітэцкай бібліятэкі ў г. Кёнігсберг, член НСДАП з 1937 г. Са студзеня 1942 г. па ліпень 1944 г. працаваў навуковым супрацоўнікам Аператыўнага штаба Розенберга, большасць гэтага часу — пры яго рабочай групе „Беларусь” у Мінску.

² РЗГА быў створаны ў лютым 1923 г. пад назвай *Архіў рускай рэвалюцыі* як адна з арганізацый пражскага Земгора. У сакавіку 1928 г. архіў быў перададзены ў поўную ўласнасць МЗС ЧСР. У 1939 г. РЗГА перададзены ў склад Архіва Міністэрства ўнутраных спраў ЧСР.

³ Аператыўны штаб рэйхсляйтара Розенберга для акупаваных тэрыторый (*Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg*), у розныя перыяды свайго існавання — „Аператыўны штаб рэйхсляйтара Розенберга для акупаваных заходніх тэрыторый”, „Аператыўны штаб рэйхсляйтара Розенберга для акупаваных усходніх тэрыторый”, даслоўна „Аператыўны штаб „Рэйхсляйтар Розенберг”, (1940–1945) — быў створаны летам 1940 г. па ініцыятыве Альфрэда Розенберга (Alfred Rosenberg). Сярод асноўных заданняў Аператыўнага штаба

Апублікаваны ніжэй дакумент быў складзены ўпаўнаважаным палітычнага аддзела Генеральнага камісарыята „Беларусь” А. Рыхелем, які адначасова працаваў пры Аператыўным штабе, па выніках паездкі спецыяльнай рабочай групы ў Прагу.

Даследчыкам вядомыя таксама і іншыя дакументы, звязаныя з упарадкаваннем архіва Захаркі — Крачэўскага. Гэтыя дакументы захоўваюцца ў *Государственном архиве Российской Федерации*⁴. Некаторыя з іх былі апублікаваны (вопіс архіва Захаркі — Крачэўскага, складзены А. Рыхелем 5.05.1943 г.; ліст Івана Ермачэнкі да Вільгельма Кубэ ад 22.05.1943 г. з інфармацыяй аб працы над архівам Захаркі — Крачэўскага; ліст І. Ермачэнкі начальніку паліцыі і СД Прагі ад 25.05.1943 г. з інфармацыяй пра лёс архіва Захаркі — Крачэўскага; вопіс архіва Захаркі — Крачэўскага за подпісам др. Свентка ад 10.06.1943 г.)⁵. Акрамя таго, важнай крыніцай па дадзенай тэме з’яўляюцца ўспаміны Ларысы Геніюш⁶.

Мы лічым, што ўвядзенне ў навуковы ўжытак гэтай крыніцы дапаможа даследчыкам адказаць на шэраг пытанняў. У якіх абставінах адбывалася перадача дакументаў Васіля Захаркі і Пятра Крачэўскага нямецкім акупацыйным уладам? Якія дакументы ўваходзілі ў дадзены архіўны збор? Хто займаўся сістэматызацыяй і класіфікацыяй гэтых дакументаў? Калі і куды архіў Захаркі — Крачэўскага трапіў у 1943 г.? І, нарэшце, самае галоўнае, складанае і актуальнае на сённяшні дзень пытанне: дзе цяпер захоўваецца гэты каштоўны для гісторыі беларускай дзяржаўнасці архіўны збор?

былі не толькі канфіскацыя і вываз з акупаваных тэрыторый у Трэці рэйх мастацкіх і культурных каштоўнасцей, сярод якіх былі прадметы мастацтва, зборы бібліятэк, архіваў, музеяў, калекцыі навуковых і асветных устаноў, а таксама забеспячэнне розных нямецкіх органаў улады, партыйных служб, навукова-даследчых інстытутаў, асветных устаноў, вайсковых структур як канфіскаванымі матэрыяламі, так і рознымі інфармацыйна-аналітычнымі і навуковымі работамі. Узначальваў штаб Герхард Уцікаль (Gerhard Utikal). Колькасць супрацоўнікаў налічвала каля 350 чалавек, сярод якіх былі супрацоўнікі як Усходняга міністэрства, так і Ведамства Розенберга. У структуру штаба ўваходзілі: Упраўленне штаба ў Берліне і тэрытарыяльныя стацыянарныя падраздзяленні на акупаваных тэрыторыях, сярод якіх толькі ва Усходняй Еўропе працавалі: Галоўная рабочая група (далей — ГРГ) „Украіна” і ГРГ „Остланд” (для тэрыторыі Латвіі, Літвы, Эстоніі, акупаванай часткі паўночна-заходняй Расіі, да мая 1943 г. і для тэрыторыі Беларусі). Галоўным рабочым групам падпарадкоўваліся рабочыя групы, якія працавалі спачатку па краінах і рэгіёнах, напрыклад рабочая група „Беларусь”, рабочая група „Усходняя Украіна”, рабочая група „Кіеў”, рабочая група „Мінск”, розныя дробныя каманды для асобных даручэнняў і інш. Таксама пры Аператыўным штабе працавалі так званыя асобныя штабы (або штабы асабага прызначэння, якія працавалі па тэматычных накірунках (навука, гісторыя, фалькларыстыка, ідэалогія, бібліятэчная справа — усяго іх было каля 15). Падраздзяленні Аператыўнага штаба на месцах цесна супрацоўнічалі з прадстаўнікамі мясцовых грамадзянскіх упраўленняў — рэйхскамісарыятаў і падпарадкаваных ім генеральных камісарыятаў і акруг, у прыфрантавой зоне — з прадстаўнікамі вайскавай адміністрацыі.

⁴ *Государственный архив Российской Федерации* (далей — ГАРФ), ф. 5875, воп. 1, адз. зах. 40, арк. 2–13.

⁵ Г.І. Сурмач, „*Мы адчувалі, што мы народ*” (*Лёс архіваў БНР*), „Літаратура і Мастацтва”, 1993, 26 сакавіка, с. 14–15.

⁶ Л. Геніюш, *Словедзь / падрыхт. тэксту, прадм., камент. М. Чарняўскага*, Мінск 1993.

Цікавае са справаздачы Альберта Рыхеля пра „пражскія” беларускія архіўныя зборы

З дакумента вынікае, што рабочая група з Мінска ў Прагу прыбыла 1 мая 1943 г. Адразу па прыездзе А. Рыхель звярнуўся да Л. Геніюш, бо ў яе знаходзіліся ключы ад памяшкання, дзе захоўвалася дакументальная спадчына В. Захаркі, з просьбай аб перадачы ключоў. Але Л. Геніюш неахвотна ішла на кантакт з нацыстамі, што прыехалі з Мінска, а асабліва з І. Ермачэнкам, з якім мела вельмі нацягнутыя адносіны. Сваё нежаданне аддаваць ключы ад памяшкання, дзе захоўвалася архіўная спадчына В. Захаркі, Л. Геніюш тлумачыла тым, што гэтыя дакументы былі перададзены ў распараджэнне „асабіста ёй і Міколе Абрамчыку намерлым В. Захаркам”.

Больш таго, Л. Геніюш з’явілася на „допыт” не па першым запрашэнні А. Рыхеля, а толькі 3 мая і толькі пасля таго, як Лангер ці А. Рыхель патэлефанавалі „яе (Л. Геніюш — аўтары) *знаёмаму штурмбанфюрару Гестана Хайдэ*”. „Допыт” Л. Геніюш хутчэй за ўсё адбываўся на кватэры І. Ермачэнкі. У рэшце рэшт у прысутнасці Лангера яна перадала ключы ад пакоя кватэры В. Захаркі А. Рыхелю.

У той самы дзень, 3 мая, Лангер, А. Рыхель і І. Ермачэнка выехалі на кватэру В. Захаркі па адрасе Моджаны, 688, сустрэліся з Марыяй Крачэўскай (удава памерлага ў 1928 г. страшыні Рады БНР Пятра Крачэўскага), якая жыла ў адным з пакояў кватэры В. Захаркі. М. Крачэўская паведаміла, што „*некаторая частка архіва яе мужа была выдалена і перамешчана ў іншае месца*”.

Цікава, што Л. Геніюш, якая ў канцы 1937 г. разам са сваім сынам Юркам прыехала да мужа Янкі Геніюша ў Прагу, пэўны час, з пачатку 1938 г., жыла на кватэры ў В. Захаркі ў Моджанах. В. Захарка (удавец па смерці ў 11.8.1937 г. П. Захарка) і М. Крачэўская дзялілі разам адну кватэру. Прычым М. Крачэўская жыла ў адным „*маленькім пакойчыку*”, а В. Захарка „*меў два пакоі й кухню*”, адзін з якіх і „*адступіў*” Л. Геніюш з сынам⁷.

На наступны дзень, 4 мая 1943 г., Альберт Рыхель, Іван Ермачэнка і Ігар Аўчыннікаў⁸ на аўтамабілі выехалі па адрасе: Моджаны, 688. Уся рукапісная і надрукаваная літаратурная спадчына П. Крачэўскага

⁷ Л. Геніюш, *Словедзь*, с. 27.

⁸ Ігар Аўчыннікаў (1895–?) — беларускі эмігрант. З 1923 г. жыў у Празе. Удзельнік Першай сусветнай вайны, белага руху. У Прагу прыехаў з Канстанцінопаля. Вучыўся на юрыдычным факультэце Карлава ўніверсітэта. Быў членам Беларускай грамады ў Празе. Л. Геніюш называла І. Аўчыннікава „ад’ютантам” І. Ермачэнкі.

і В. Захаркі, якая знаходзілася на кватэры В. Захаркі, складалася з 4 вялікіх валізак. Прычым саміх архіўных матэрыялаў было дзве валізкі. Пасля трохгадзіннай працы большая частка дакументаў была перавезена на кватэру І. Ермачэнкі з мэтай іх далейшай класіфікацыі і ўпарадкавання. Рэшта дакументаў засталася. Праз пэўны час усе дакументы з кватэры В. Захаркі былі перавезены на кватэру І. Ермачэнкі.

Пасля размовы А. Рыхеля з упаўнаважаным імперскага кіраўніцтва па славянскіх навуковых установах і дырэктарам фонда імя Рэйнхарда Гэйдрыха праф. Бэйерам было вырашана, што архіў Захаркі–Крачэўскага будзе перададзены на дэпазіт у Рускі замежны гістарычны архіў і „будзе там ляжаць для далейшага ўпарадкавання і канчатковай апрацоўкі, каб давесці яго да ладу як мага хутчэй”.

Першапачатковую апрацоўку дакументаў архіва Захаркі — Крачэўскага правёў пасля ўзгаднення з А. Рыхелем І. Ермачэнка на сваёй уласнай кватэры.

У сваёй справаздачы А. Рыхель адзначыў, што ўжо на той час частка архіва Захаркі — Крачэўскага была страчана, бо яшчэ да прыезду рабочай групы найбольш каштоўныя дакументы з Прагі вывез М. Абрамчык. Вось што на гэты конт пісала Л. Геніюш у „Споведзі”: „Спакавалі мы з Міколам пару чамаданаў нашага дзяржаўнага архіву, і ён павёз гэта ўсё да сябе з думкай усё гэта пераправіць у Францыю. Я й да сяння ня ведаю, як яму й ці яму гэта ўдалося”⁹. Пра лёс гэтых „двух чамаданаў” можна даведацца з публікацыі Янкі Запрудніка ў „Запісах Беларускага Інстытута Навукі і Мастацтва”¹⁰.

З дакумента таксама вынікае, што А. Рыхель атрымаў ад праф. Бэйера дазвол на працу з беларускімі дакументамі РЗГА ў Празе. Як вынікае са справаздачы, на той момант у РЗГА захоўваліся „дзве невялікія беларускія калекцыі”. Першая калекцыя размяшчалася ў асобным пакоі ў 5 шафах. Гэтыя дакументы ў РЗГА ў якасці дэпазіту перадала Беларуская рада ў Празе. Хутчэй за ўсё дадзеная калекцыя і з’яўляецца Беларускім загранічным архівам у Празе, які на той час быў без загадчыка і меў нявызначаны статус. Другую калекцыю беларускіх дакументаў РЗГА атрымаў ад А. Бароўскага ў Берліне. А. Рыхель адзначыў, што гэтыя дзве беларускія калекцыі патрабуюць „грунтоўнай класіфікацыі”.

⁹ Л. Геніюш, *Споведзь*, с. 61.

¹⁰ Я. Запруднік, *Да загадкі дзяржаўнага архіву БНР у Міколы Абрамчыка*, „Запісы БІНІМ”, 2009, № 32, с. 450–476; ён жа. *Некаторыя дакументы ў справе архіву Міколы Абрамчыка*, „Запісы БІНІМ”, 2009, № 32, с. 477–481.

А. Рыхель выношваў план перадачы архіва Захаркі — Крачэўскага і беларускіх матэрыялаў РЗГА з Прагі ў Мінск. Але спачатку лічыў неабходным „*правесці грунтоўную працу па ўпарадкаванні ўсіх беларускіх архіўных збораў*”. Для гэтага ён разглядаў нават магчымасць камандзіравання з Мінска ў Прагу „*на 2 ці 3 месяцы мінскіх архівістаў*”.

10 мая 1943 г. А. Рыхель „*правёў канчатковы агляд усяго, што звязана са спадчынай Захаркі, а таксама абмеркаваў з др. Ермачэнкам стратэгію ажыццяўлення далейшых мерапрыемстваў і фармальнасцей*” і выехаў у Мінск. У справаздачы А. Рыхеля прыведзена першапачатковая класіфікацыя (5 груп) і зроблены папярэдні падлік дакументаў і матэрыялаў калекцыі Захаркі — Крачэўскага.

Такім чынам, да 10 мая архіў Захаркі — Крачэўскага быў „*падрыхтаваны для перадачы ў якасці дэпазітнага аддзела Рускаму замежнаму архіву*”. Пасля выезду А. Рыхеля ўсю працу па далейшай апрацоўцы дакументаў і іх перадачы ў РЗГА праводзіў І. Ермачэнка.

Канчатковая ж перадача архіва Захаркі — Крачэўскага ў беларускі аддзел РЗГА, а дакладней у Архіў Міністэрства ўнутраных спраў Пратэктарата Багеміі і Маравіі¹¹, адбылася 10 чэрвеня 1943 г. Дакументы перадаў І. Ермачэнка. Такім чынам, архіў Захаркі — Крачэўскага стаў фактычна трэцяй па ліку калекцыяй беларускіх дакументаў на захоўванні РЗГА ў Празе. Падрабязны вопіс перададзеных дакументаў, які на сённяшні дзень захоўваецца ў ГАРФ¹², быў апублікаваны Ганнай Сурмач у 1993 г.¹³

Лёс архіва Захаркі — Крачэўскага

На падставе пастановы чэхаславацкага ўрада ад 13 чэрвеня 1945 г. калекцыя дакументаў РЗГА і дублеты некаторых кніжных выданняў гэтага архіва былі перададзены з Прагі ў СССР. Даследчыкі не ведаюць, ці трапіў у Маскву архіў Захаркі — Крачэўскага, які з чэрвеня 1943 г. знаходзіўся на часовым захоўванні ў беларускім аддзеле РЗГА. Архівістка Г. Сурмач лічыць, што дакументаў з архіва Захаркі — Крачэўскага ў ГАРФ няма¹⁴ і выказвае думку аб тым, што гэты беларускі архіўны збор „*знік невядома дзе*”¹⁵.

¹¹ На той момант РЗГА знаходзіўся ў падпарадкаванні гэтага архіва.

¹² ГАРФ, ф. 5875, воп. 1, адз. зах. 40, арк. 6.

¹³ Г. Сурмач, „*Мы адчувалі, што мы народ*” (*Лёс архіваў БНР*), „Літаратура і Мастацтва”, 1993, 26 сакавіка, с. 14.

¹⁴ Г. Сурмач, *Беларускі заграничны архіў*, „Беларуская мінуўшчына”, 1993, № 1, с. 23.

¹⁵ Г. Сурмач, *Беларускі замежны архіў (працяг пошуку)*, [у:] *Замежная архіўная беларусіка: матэрыялы міжнар. навук. канф.*, Мінск, 25–26 красавіка 1996 г., Мінск 1998, с. 25.

Асноўная ж частка РЗГА ў Маскве была размешчана ў памяшканнях *Центрального государственного архива Октябрьской революции* (сённяшні ГАРФ)¹⁶. Перададзеныя з Прагі дакументы захоўваліся ў аддзеле сакрэтных фондаў. У 1988 г. дакументы былога РЗГА былі пераведзены з сакрэтнага на адкрытае захоўванне і сталі даступнымі для даследчыкаў.

У 1997 г. і 1999 г. гісторык Ніна Стужынская надрукавала два артыкулы, прысвечаныя аналізу беларускіх матэрыялаў у фондах былога РЗГА, што захоўваюцца ў ГАРФ¹⁷. Акрамя іншага, у гэтых артыкулах Н. Стужынская зрабіла даволі падрабязную характарыстыку матэрыялаў асабістага фонда І. Ермачэнкі (№ 5875). Слядоў архіва Захаркі — Крачэўскага ў гэтым фондзе Н. Стужынская не выявіла.

Нам давялося таксама папрацаваць з матэрыяламі фонда І. Ермачэнкі. У гэтым фондзе разам з дакументамі І. Ермачэнкі захоўваецца вельмі шмат матэрыялаў, якія не маюць дачынення да жыцця і дзейнасці апошняга. Гэта, напрыклад, ліставанне В. Захаркі з рознымі асобамі, мемарандумы, лісты П. Крачэўскага і В. Захаркі ў Лігу Нацыяў і кіраўнікам замежных дзяржаў ды інш.

Большасць спраў гэтага фонда сфарміраваў сам І. Ермачэнка (падпісаў вокладкі спраў і пранумараваў лісты). Са справаздачы А. Рыхеля вынікае, што менавіта І. Ермачэнка апрацаваў і сістэматызаваў дакументы архіва Захаркі — Крачэўскага, а таксама перадаў іх на часовае захоўванне ў РЗГА. У беларускі аддзел РЗГА І. Ермачэнка перадаў таксама і свае асабістыя дакументы. Цалкам верагодна, што сістэматызаваныя І. Ермачэнкам уласныя дакументы і дакументы архіва Захаркі–Крачэўскага ўжо ў Маскве (ці раней) склалі асобны фонд.

Такім чынам, пасля працы з фондам № 5875 дазволім сабе выказаць меркаванне, што значная частка асабістага фонда Івана Ермачэнкі і ёсць тым самым (ці часткай) архіва Захаркі — Крачэўскага, якому і прысвечаны апублікаваны ніжэй дакумент. Але гэта тэма асобнай навуковай публікацыі...

Дакумент, па якім робіцца дадзеная публікацыя, захоўваецца ў *Центральным державным архіве вищих органов власти та управління України* (далей — ЦДАВО Украіны), у фондзе 3676 („Штаб імперскага

¹⁶ У 1992 г. на базе *Центрального государственного архива Октябрьской Революции* і *Центрального государственного архива РСФСР* быў створаны *Государственный архив Российской Федерации*.

¹⁷ Н. Стужынская, *Матэрыялы па гісторыі Беларусі ў Рускім замежным гістарычным архіве*, [у:] *Рэстытуцыя культурных каштоўнасцей: праблемы вяртання і сумеснага выкарыстання* (юрыдычны, навуковы і маральны аспекты), Мінск 1997, с. 188–192; Н. Стужынская, *Беларускія матэрыялы ў фондах Рускага замежнага гістарычнага архіва*, [у:] *Выяўленне, сумеснае выкарыстанне і вяртанне архіўных, бібліятэчных і музейных каштоўнасцей, якія захоўваюцца ў замежных краінах*, Мінск 1999, с. 298–310.

кіраўніка (рэйхсляйтара) Розенберга для акупаваных усходніх абласцей, г. Берлін, г. Кіеў”), які складаецца са 107 спраў першага вопісу фонда. На дакуменце маецца штамп уваходнага дакумента з датай „28.5.1943”. Таксама пазначана, што дакумент быў зарэгістраваны пад нумарам 6246 і паступіў у Галоўны аддзел II упраўлення штаба, які па стане на 1943 г. адказваў за апрацоўку ўсіх інфармацыйных матэрыялаў, якія паступалі ва Упраўленне штаба.

ДАКУМЕНТ

Аператыўны штаб рэйхсляйтара Розенберга для акупаваных тэрыторый
Галоўная рабочая група „Цэнтр”
Рабочая група „Беларусь”

6343/714¹⁸

Арыгінал — Кіраўніцтву штаба ў Берліне¹⁹

1. Копія — Кіраўніцтву штаба ў Берліне
2. Копія — у Галоўную рабочую групу „Цэнтр”
3. Копія — Рабочай групе „Беларусь”

Справаздача пра паездку ў Прагу др. Рыхеля з 27.05 па 12.5.1943²⁰

Аўтар: др. А. Рыхель

Крыніца: —

Перакладчык: —

Машыніст: Й. Зандэр

Аб’ём: 11

¹⁸ Устаўка алоўкам — гэта тэматычны шыфр, дадзены справаздачы д-ра Рыхеля ў архіве Упраўлення штаба ў Берліне. Гэты шыфр змяшчае ўказанне на геаграфічную прыкмету і тэматычную галіну працы.

¹⁹ Дакумент, які публікуецца, з’яўляецца арыгіналам, накіраваным ва Упраўленне штаба ў Берліне.

²⁰ Там сапраўды такія даты.

Дадаткі: —

Кіраўнік Рабочай групы (подпіс)
оберайнцацфюрар Грайнкэ
Мінск, 15 мая 1943
Др. Ры²¹. / За.

Справаздача пра паездку ў Прагу др. Рыхеля з 27.04. па 12.5.1943

Мэта паездкі:

Даследаванне, захаванне і забеспячэнне архіўнай спадчыны былога прэзідэнта Беларускай Народнай Рэспублікі за 1917–1926 гг. Пятра Крачэўскага²² і яго прэм’ер-міністра В.І. Захаркі²³, які памёр у Празе 14 сакавіка 1943 г., для палітычна-гістарычнага выкарыстання і ацэнкі для новай Беларусі ў Мінску.

Нагода для паездкі:

Просьба кіраўніка Палітычнага аддзела Генеральнага камісарыята „Беларусь” др. Лангера да Рабочай групы „Мінск” Аператыўнага штаба рэйхсляйтара Розенберга аб прафесійнай кансультацыі і абследаванні гэтай пакінутай у Празе пасля смерці Захаркі на волю лёсу каштоўнай палітыка-гістарычнай культурнай спадчыны Беларусі.

Паездка з Мінска ў Прагу ажыццяўлялася 27.4.1943 праз Ваўкавыск, Варшаву і Берлін. Гэта выклікана перадусім практычнай неабходнасцю, таму што дало магчымасць атрымаць у Кіраўніцтве штаба дакладны загад адносна нагоды і мэты паездкі. Гэта адбылося ў чацвер, 29 красавіка, пасля абеда, калі я выпадкова сустрэў у Кіраўніцтве штаба др. Вілля²⁴, др. Вундэра²⁵, партайгеносэ Лангкопфа²⁶ і Хэльбінга і адмыслова далажыў

²¹ Др. Рыхель.

²² З 13.12.1919 г. і да сваёй смерці ў 1928 г. Пётр Крачэўскі быў старшынёй Рады БНР.

²³ З 13.12.1919 г. Васіль Захарка быў намеснікам старшыні Рады БНР. З 8.3.1928 г. — Прэзідэнтам Рады БНР.

²⁴ Герберт Вілл (Herbert Will) — кіраўнік сектара „Усход” ва Упраўленні штаба ў Берліне. Гэты сектар займаўся апрацоўкай інфармацыйных і аналітычных матэрыялаў, перадусім ідэалагічнага зместу, якія паступілі з акупаванай тэрыторыі СССР.

²⁵ Вундер Герхард (Wunder Gerhard) (1908–1988) — бібліятэкар, меў ступень доктара філасофіі, член НСДАП. Займаўся таксама гістарычным краязнаўствам, сацыяльнай гісторыяй. З 1935 г. — кіраўнік бібліятэкі горада Дзюсельдорфа. У 1940–1941 гг. займаўся вывучэннем бібліятэчных пытанняў пры падраздзяленні Аператыўнага штаба ў Парыжы, з кастрычніка 1941 г. па жнівень 1942 г. узначальваў Галоўную рабочую групу „Остланд” (дзейнасць якой да мая 1943 г. пашыралася і на Беларусь, пакуль з яе складу не была вылучана асобная Галоўная рабочая група „Цэнтр”). Пазней працаваў ва Упраўленні штаба ў Берліне, дзе курыраваў пытанні, звязаныя з ідэалагічнай апрацоўкай канфіскаваных Аператыўным штабам матэрыялаў (аддзел „Улік і кантроль”). У другой палове 1943 г. пераехаў разам са сваім аддзелам у Рацібор (суч. Рацібуж), дзе працягнуў працу. У 1945 г. быў інтэрнаваны.

²⁶ Герман Лангкопф (Hermann Langkopf) — па стане на май 1943 г. кіраўнік Галоўнай рабочай групы „Цэнтр”, адначасова кіраўнік аддзела Упраўлення штаба, які адказваў за справаздачнасць, займаўся ўлікам і ўпарадкаваннем данясенняў супрацоўнікаў Аператыўнага штаба, якія паступалі ў Берлін з падраздзяленняў Аператыўнага штаба, што працавалі на акупаваных усходніх тэрыторыях.

ім пра Мінск і гэтую паездку. Паведамленне пра гэта ў трохі іншай форме ўжо было накіравана ў Берлін. Гаворка не ішла пра пахаванне памерлага 8.03.1943²⁷ Захаркі, які ў 1917–1918 гг. з’яўляўся віцэ-прэзідэнтам Беларускай Народнай Рэспублікі²⁸, а пра кампетэнтную ацэнку яго літаратурнай і дакументальнай спадчыны, якая мае надзвычай важнае палітычнае значэнне для Беларусі, а таму трэба выявіць і ацаніць мажлівасці яе выкарыстання для краіны.

На жаль, значнае пагаршэнне майго стану, выкліканае нястраўнасцю і заваротам кішак, таксама як і наяўнасць велізарных фармальнасцей, звязаных з падарожжам і перасячэннем мяжы, прымусілі мяне затрымацца ў Берліне на два дні.

У суботу 1 мая я прыбыў у Прагу.

–3–

У Прагу я прыбыў 1 мая 1943 г. разам з камандуючым Мінскім Палітычным аддзелам, партайгеносэ Лангерам, а таксама з кіраўніком Беларускай самапомачы др. Ермачэнкам²⁹, які сам родам з Прагі і павінен быў затрымацца там на некалькі тыдняў, таксама як і яго ад’ютант („Міністр транспарту”) Аўчыннікаў. Згодна з сабранымі звесткамі, з боку пражскага СД, якое зрэшты насуперак Мінскаму СД вельмі добразычліва ставіцца да асобы др. Ермачэнкі як да вернага, старога, адданага немцам нацыяналіста, які ласкава прапанаваў дзейную дапамогу ў справе спадчыны Захаркі. Цяжкасці ўзніклі з боку кола пражскай беларускай эміграцыі (сям’я др. Геніюш³⁰, якая лічыць сябе спадчынніцай гэтых дзяржаўных дакументаў і жадае перашкодзіць нямецкаму кіраўніцтву і прадухіліць іх перадачу праз яго на Беларусь). У любым выпадку гэты супраціў на грунце эгаістычных матэрыяльных прычын тыповай эмігранцкай клікі, якая прыкладае ўсе намаганні і гатовая ісці на любыя ахвяры, павінен быць поўнасцю знішчаны.

У панядзелак 3 мая праясніліся гэтыя знешнія абставіны. Пані Геніюш, жонка паўгады працуючага ў Слоніме абласнога ўрача, была выклікана на допыт. Пасля некалькіх спроб (тэлефонная размова з яе знаёмым

²⁷ Васіль Захарка памёр 14.03.1943 г.

²⁸ Намеснікам старшыні Рады БНР В. Захарка стаў 13.12.1919 г.

²⁹ Вясной 1943 г. спецыяльнае следства абвінаваціла І. Ермачэнку ў парушэнні статутных задач Беларускай Народнай Самапомачы. У выніку ён быў змешчаны з усіх пасад і 27.4.1943 г. выехаў у Прагу з забаронай займацца палітычнай дзейнасцю.

³⁰ Маецца на ўвазе Ларыса Геніюш (9.09.1910–7.04.1983) — вядомая беларуская паэтка і грамадскі дзеяч. Яе муж Янка Геніюш у той час знаходзіўся ў Слоніме, дзе працаваў лекарам.

штурмбанфюрарам Гестапа Хайдэ³¹) яна нарэшце з’явілася і абвясціла, што пад гнётам абставін гатовая перадаць архіўныя матэрыялы, якія былі перададзены ў яе і др. Абрамчыка³² з Берліна распараджэнне памерлым Захаркам. Яна растлумачыла, што не зацікаўлена ў тым, каб пакінуць гэтыя беларускія матэрыяльныя каштоўнасці ў сваім распараджэнні. Яна перадала ключ ад памяшкання архіва, хаця яшчэ некалькі гадзін таму ўпарта сцвярджала, што ключа ў Празе няма, што ён знаходзіцца ў Берліне, у руках др. Абрамчыка. Пан Лангер не мог у такой незразумелай сітуацыі аб’явіць пані Геніюш аб прыняцці канчатковага рашэння наконт парадку выкарыстання гэтага архіва. Ён толькі сказаў ёй, што ні ў якім выпадку не мае намеру забраць у яе што-небудзь з маёмасці, якая належыць ёй па законе. Асабістае даследаванне стану архіва і далейшы разгляд пытання прывялі да рашэння, што варта набыць на карысць урада каштоўны беларускі дакументальны матэрыял шляхам пакупкі альбо арэнднага карыстання. У любым выпадку па пытанні выкарыстання матэрыялаў нашым бокам будзе прынята афіцыйнае рашэнне кампетэнтнымі асобамі.

Пытанне пра тое, які парадак будзе канчаткова прыняты адносна матэрыяльнага і асабістага аспекта ўсёй гэтай спадчыны, дагэтуль застаецца адкрытым. Акрамя таго, была яшчэ запрошана старая дама Крачэўская³³, удава памерлага ў 1928 г. былога прэзідэнта Беларускай Народнай Рэспублікі (1917–1918). Яна яшчэ зараз жыве ў кватэры, дзе пазней Захарка знайшоў стары архіў яе мужа, пра які зараз ідзе гаворка. Яна магла даць зусім няшмат тлумачэнняў, але дала зразумець, што некаторая частка архіва была выдалена і перамешчана ў іншае месца. Гэтыя сляды абавязкова трэба знайсці. Пані Крачэўская асабіста паказала нам тое, што засталася ў яе распараджэнні. Разам з панам Лангерам мы давялі да ведама штурмбанфюрара Лэммеля, рэферэнта кіраўніка Пражскага аддзела СД на Саксэнвег, 44, пра гэтыя вынікі, ён згодны і выказаўся ў тым сэнсе, што разглядаць мажлівасць канфіскацыі, якая пацягне за сабой мноства

-4-

практычных цяжкасцей і будзе спрыяць прыцягненню ўвагі да аўтаноміі ўласнай краіны, можна толькі ў крайнім выпадку. Такім чынам,

³¹ У „Словедзі” Л. Геніюш гэта прозвішча не ўзгадваецца.

³² Мікалай Абрамчык (1903–1970) — беларускі грамадска-палітычны і эміграцыйны дзеяч.

³³ Марыя Крачэўская (1883 — пасля 1948) — у дзявоцтве Барткевіч — жонка П. Крачэўскага. Нарадзілася ў Мінску. У Празе з 1921 г.

застаецца толькі разглядаць палюбоўнае пагадненне. Па пытанні надання др. Ермачэнку і яго сям’і нямецкага грамадзянства ён выказаўся стрымана, паколькі поўнаасцю падтрымлівае пана Лангера, які звязвае наданне грамадзянства з канцом вайны. Гаўптштурмбанфюрар Лэммэль перадаў мне звесткі праз гаўптштурмбанфюрара праф. Бэйера, які з’яўляецца ўпаўнаважаным імперскага кіраўніцтва па славянскіх навуковых установах, я меў з ім асабістую размову наконт пытанняў, звязаных са сферай яго дзейнасці, 5 мая.

У аўторак 4 мая пасля абеду быў праведзены агляд архіва Захаркі на месцы, у Празе, на Модэршан³⁴, 688. Дыспетчар па лініі імперскага кіраўніцтва прадаставіў у нашае распараджэнне аўтамабіль, які даставіў мяне, пана Ермачэнку і пана Аўчыннікава на адлегласць прыкладна 10 км, у мясцовасць пад назвай Модэршан, якая ляжыць у даліне ракі, у вельмі прыгожым месцы. Там, у невялікім памяшканні абок жылога пакою, старая пані Крачэўская, удава былога прэзідэнта, змясціла акты і дакументы, якія былі перададзены Крачэўскім Захарку, а праз яго перададзены пляменніцы³⁵ пані Геніюш і пану Абрамчыку з Берліна. Агляд паказаў, што ўся гэтая рукапісная і надрукаваная літаратурная спадчына складаецца з 4 вялікіх валізак. Пасля аддзялення некаторай часткі дакументаў, істотных для палітыкі і гісторыі Беларусі (некалькі слоўнікаў, падшыўкі рускіх эмігранцкіх газет, надрукаваныя кнігі), засталася прыкладна 2 валізкі, уласна кажучы, саміх архіўных матэрыялаў. Гэтую гісторыка-дакументальную частку мы спачатку ўважліва праглядзелі на месцы, а потым запакавалі, каб перамясціць у кватэру др. Ермачэнкі ў цэнтры горада на Пульвертурм, 1³⁶. Пасля 3-гадзіннай працы большую частку папер мы перавезлі на аўтамабілі ў горад, у той час як рэшта была пакінута на наступныя дні. Такім чынам, нарэшце, мы сабралі ўвесь гістарычна каштоўны матэрыял у кватэры др. Ермачэнкі, дзе ён лёгкадаступны для нас і дзе можна правесці грунтоўнае даследаванне. Вось мой план: пасля ўласнай ацэнкі і напісання справаздачы я зраблю першапачатковы агляд атрыманых матэрыялаў, які будзе прыведзены ў канцы гэтай справаздачы. Ён утрымлівае, адпаведна першапачатковаму ўражанню, матэрыялы па пяці наступных раздзелах:

- 1) дзяржаўныя дакументы;
- 2) важныя палітычныя дакументы, справаздачы, выразкі з газет, запісы, карэспандэнцыя, распрацоўкі;

³⁴ Моджаны (Modřany) — у той час прыгарад Прагі.

³⁵ Л. Геніюш не была пляменніцай В. Захаркі. У „Споведзі” Л. Геніюш піша: „Немцам я сказала, што архіў пакінуў мне дзядзька Васіль проста як сваёй сваячніцы”.

³⁶ Кватэра І. Ермачэнкі знаходзілася ў самым цэнтры Прагі па адрасе: U Prašné brány, 1.

- 3) непалітычныя, асабістыя дакументы;
- 4) беларуская эміграцыя (асабліва ў Празе);
- 5) падшыўкі газет, часопісаў, брашуры.

Пасля абмеркавання з праф. Бэйерам з фонда Рэйнхарда-Гэйдрыха ўся спадчына Захаркі разам будзе перададзена ва ўжо падрыхтаваны дэпазіт Рускага гістарычнага замежнага архіва і будзе там ляжаць для далейшага ўпарадкавання і канчатковай апрацоўкі, каб давесці яе да ладу як мага хутчэй.

–5–

Пасля правядзення гэтай перададзенай пад адказнасць др. Ермачэнкі працы па ўпарадкаванні, будзе складзены і даведзены да ведама падрабязны пералік наяўных адзінак захавання, дзеля чаго я зрабіў накіды сістэмы класіфікацыі і абмеркаваў яе з др. Ермачэнкам.

Наогул, гэтыя дакументы — вельмі змястоўны ўнёсак у разуменне надзвычай цікавага і палітычна дынамічнага для Беларусі часу, 1917–1926, нават калі вялікая частка гэтых матэрыялаў была згублена. Няма сумнення, што ім ужо нанесены некаторы ўрон, напрыклад пасля Берліна (Абрамчык, Беларускі камітэт³⁷ і г.д.). Гэтыя выкрадзеныя матэрыялы павінны быць знойдзены ў інтарэсах будучыні і перадрукаваны для таго, каб зацікаўленыя людзі насамрэч маглі карыстацца гэтымі дакументальнымі архівамі. Я асабіста мог толькі ў Празе займацца даследаваннем даступных па-за межамі Беларусі збораў дакументаў, паколькі да гэтага часу сваім беларускім аддзелам быў вядомы толькі Рускі гістарычны замежны архіў. У бліжэйшыя дні будзе праведзена грунтоўная інспекцыя (гл. справаздачу ад 6 мая).

Дадаткам да фондаў гэтага архіва Крачэўскага — Захаркі з'яўляюцца, у прыватнасці, дакументы выбітных дзеячаў той эпохі, такіх як Ластоўскі³⁸ (Коўна), Русак³⁹, Грыб⁴⁰ (Прага) і Бароўскі⁴¹ (Берлін) — згодна з заявамі

³⁷ Беларускі камітэт самапомачы — створаны вясной 1940 г. пры Беларускім прадстаўніцтве ў Берліне. Філіялы дзейнічалі ў Варшаве, Празе, Вене, Лодзі, Мюнхене і інш. гарадах. Беларускі камітэт самапомачы цесна супрацоўнічаў з нямецкімі разведслужбамі і службай бяспекі (СД), вёў работу сярод ваеннапалонных беларусаў, былых салдат Войска Польскага.

³⁸ Вацлаў Ластоўскі (1883–1938), грамадска-палітычны дзеяч, пісьменнік, гісторык, філолаг, літаратуразнаўца, этнограф. У 1919–1923 гг. — прэм'ер-міністр БНР.

³⁹ Васіль Русак (1896 — пасля 1946) — беларускі грамадска-палітычны дзеяч, фалькларыст, выдавец, прадпрымальнік. З 1922 г. у Празе.

⁴⁰ Тамаш Грыб (1895–1938) — беларускі палітычны, грамадскі і культурны дзеяч. Член Рады БНР і яе Выканаўчага камітэта, народны сакратар земляробства ва ўрадзе Язэпа Варонкі. З восені 1922 г. у Празе.

⁴¹ Андрэй Бароўскі (1873–1945) — беларускі грамадска-палітычны і эміграцыйны дзеяч. У 1921–1925 гг. кіраўнік дыпламатычнай місіі БНР у Берліне.

некаторых аўтарытэтных беларускіх дзеячоў, ён мог забраць многія з гэтых матэрыялаў, — паколькі гэтыя дакументы шырока раскіданыя па ўсёй Еўропе, трэба іх адшукаць і найлепш было б сканцэнтраваць у Мінску. Для гэтага трэба настойліва мабілізоўваць увесь духоўны актыў Беларусі, асабліва эмігранцкія колы, пад кіраўніцтвам др. Ермачэнкі.

Серада, 5 мая. Прагляд архіўных матэрыялаў быў працягнуты і амаль скончаны. Яшчэ больш узмацнілася ўражанне, што ў выпадку з гэтым архівам гаворка ідзе перадусім пра суправаджальны матэрыял, у той час як з арыгінальных дакументаў выдаленыя істотныя часткі. У сераду пасля абеду я нанёс візіт гаўптштурмфюрару СС праф. Бэйеру, упаўнаважанаму імперскага кіраўніцтва па славянскіх навуковых установах, які ў дадзены момант арганізуе фонд Рэйнхарда-Гэйдрыха па навуковых даследаваннях у Празе. Яго заданнем з'яўляецца навукова-палітычнае кіраўніцтва набытымі чэшскімі інстытутамі, якія збіліся з вернай дарогі з-за сваёй шавіністычна-чэшскай пазіцыі і цесна звязанага з гэтым панславісцкага ўплыву, што супярэчыць нашай палітычнай візіі новага ўсходнееўрапейскага парадку. Фонд Рэйнхарда-Гэйдрыха заснаваны як наша галоўная інстытуцыя ў гэтай галіне. Яна падзяляецца на шэраг інстытутаў, перад якімі пастаўлена задача займацца даследаваннем усіх аспектаў багемска-мараўскага рэгіёна, які дагэтуль заставаўся па-за ўвагай даследчыкаў. Гэтыя інстытуты працуюць у цесным кантакце з персаналам нямецкага Карлаўскага ўніверсітэта,

—6—

а кіраўнік фонда мае мажлівасць адначасова быць рэктарам універсітэта. Гэты падзел выключна фармальны, паколькі фонд выконвае задачы імперскага кіравання, а ўніверсітэт з'яўляецца неадкладнай справай імперскага міністра культуры. Акрамя шматлікіх старажытных калекцый інстытута і кнігазбораў, у нашым распараджэнні знаходзяцца багатая Нацыянальная бібліятэка і бібліятэка ўніверсітэта, якія лічацца аднымі з самых шыкоўных збораў славянскай літаратуры ў Еўропе. Я таксама маю магчымасць наведаць славянскі аддзел, які фармальна належыць самому фонду Рэйнхарда-Гэйдрыха з яго прыкладна 250 000 тамамі кніг.

Наконт практычнага вопыту супрацоўніцтва з набытымі чэшскімі інстытуцыямі і навукоўцамі праф. Бэйер у асноўным выказаў сваё задавальненне. Толькі ў галіне гісторыі існуе настолькі глыбокае непаразуменне, што пераадолець яго ніяк немагчыма. Таму празаходняя арыентацыя нацыяналістычнай, прыязнай да немцаў сістэмы Бенэша састарэла, яна будзе замяняцца імперскім парадкам і яго поглядам,

скіраваным на Еўропу. Дагэтуль чэшскія навукоўцы адказвалі поўным маўчаннем. Праф. Бэйер забяспечыў мне доступ да раней закрытага Рускага архіва⁴², у якім я перадусім жадаю вывучыць часткі, непасрэдна звязаныя з Беларуссю.

Чацвер, 6 мая. Пані Геніюш, пра якую было ўжо ўзгадана, паведаміла, што яна неадкладна выязджае ў Берлін, каб там падаць скаргу „ў міністэрства“⁴³ на конт архіва Захаркі. Такая патаемная палітыка маленькіх людзей, якія не баяцца ніякіх выдаткаў, каб атрымаць свае грошы, прынясе адваротны вынік, таму што пан Лангер катэгарычна выказаўся за набыццё і далейшае выкарыстанне ўсяго архіва. Дзякуючы даведцы, прадастаўленай пані др. Блюмель праф. Бэйеру з фонда Рэйнхарда-Гэйдрыхы, сёння я магу наведаць разам з др. Ермачэнкам Рускі гістарычны замежны архіў. У пэўным сэнсе можна сказаць, што ён знаходзіцца ў становішчы, калі можа ўплываць на дзяржаўныя і культурныя стасункі на занятых тэрыторыях. Фармальна ён належыць да чэшскага Міністэрства ўнутраных спраў. Па распараджэнні спецыяльнага ўпаўнаважанага імперскага кіраўніцтва славянскімі навуковымі ўстановамі ў сваёй дзейнасці ён звязаны з праф. Бэйерам і праз яго з фондам Рэйнхарда-Гэйдрыхы, а таксама з аддзелам па культурнай палітыцы пры імперскім кіраўніцтве, штурмбанфюрарам СС Вольфам і вышэйшай інстанцыяй, дзяржаўным сакратаром Франкам пры імперскім кіраўніцтве. Спецыяльнае кіраўніцтва ажыццяўляе былы брэслаўскі⁴⁴ саветнік па архівах др. Свентэк, упаўнаважаны райхспратэктара па справах архіваў у пратэктараце. Грамадскасці ён недаступны. З асаблівага дазволу ён выкарыстоўваецца выключна зацікаўленымі нямецкімі ведамствамі, перадусім Усходнім міністэрствам, міністэрствам прапаганды, галоўнакамандаваннем вермахта, службаю абвера, райхспратэктарам, СД, службаю па пытаннях друку Берлін-Далем⁴⁵. Унутраная апрацоўка прыкладна 11 000 інвентарных нумароў аб'ёмных актавых матэрыялаў і больш за 60 000 тамоў вялікай бібліятэкі інтэнсіўна ажыццяўляецца шматлікім чэшскім і рускім персаналам і знаходзіцца пад кіраўніцтвам чэха др. Пешара⁴⁶.

⁴² Маецца на ўвазе Рускі загранічны гістарычны архіў у Празе.

⁴³ Відаць, маецца на ўвазе Імперскае міністэрства акупіраваных усходніх тэрыторый.

⁴⁴ Вроцлаўскі.

⁴⁵ Выдавецкая служба пад назвай „Publikationsstelle Berlin-Dahlem“ была аддзелам Прускага тайнага архіва ў Берліне-Далеме (прадмесце Берліна), які існаваў з 1931 па 1945 г. і займаўся апрацоўкай і публікацыяй статыстычнага і картаграфічнага матэрыялу пра краіны Усходняй Еўропы і СССР з мэтай службовага выкарыстання.

⁴⁶ Маецца на ўвазе др. В. Пешак (V. Pešák), які з 7.3.1939 г. узначальваў т. зв. Славянскія архівы (РЗГА, Украінскі гістарычны кабінет і Беларускае замежны архіў). Гэтыя архівы з 1 студзеня 1939 г. былі перададзены ў падпарадкаванне архіва Міністэрства ўнутраных спраў ЧСР.

Канфіскаваны ў 1928 г. Міністэрствам замежных спраў Чэхаславацкай Рэспублікі архіў, створаны па ініцыятыве рускай эміграцыі ў 1923 г., меў на мэце сабраць разам, захаваць і апрацаваць на навуковай аснове ўсе дасягальныя рукапісныя і друкаваныя дакументы, звязаныя з рускай гісторыяй. Першапачаткова ён быў змешчаны ў Тасканскім палацы на плошчы Градчаны, сёння знаходзіцца ў 3 акрузе Прагі на алеі Ларэтта⁴⁷.

Названыя беларускія часткі, пра якія ідзе гаворка, у асноўным існавалі ў агульнарасійскім кантэксте і не разглядаліся як нешта асобнае. Такім чынам, па меры набходнасці трэба збіраць іх у адпаведнасці з храналагічным парадкам. Аднак у наяўнасці маюцца толькі 2 невялікія асобныя беларускія калекцыі:

1. У асобным пакоі знаходзяцца 5 шаф, цалкам запоўненых беларускімі матэрыяламі, перададзенымі архіву ў надзейныя рукі ў якасці дэпазіту колішнім Беларуска-камітэтам у Празе⁴⁸, а таму яны ніколі не былі ўласнасцю архіва. Наконт гэтага маецца пісьмовы пратакол. Да яго належаць 2 шафы са звязкамі папер галоўным чынам пра беларускую эміграцыю, а таксама невялікая колькасць дзяржаўных актаў колішняй Беларускай Народнай Рэспублікі за 1917 г. Першая шафа, няпоўная, утрымлівае беларускія газеты; 2 іншыя шафы змяшчаюць друкаваную літаратуру нацыянальна-беларускага зместу, каля 500 кніг і брашур і прыкладна столькі ж сшыткаў часопісаў. Яны паходзяць амаль цалкам з тэрыторыі Польскай дзяржавы, Вільні, Варшавы і г.д. Там зусім мала ранне-савецкага. Распачатае ўпарадкаванне спынілася напачатку, таму наогул збор робіць неарганічнае, хаатычнае ўражанне.
2. Набыты архівам і атрыманы ў падарунак ад Бароўскага ў Берліне 2 часткамі ў 1927 і 1930 гг. збор дакументаў. Ён быў перададзены сюды, у адзінае надзейнае сховішча эміграцыі, былым членам урада Беларускай Народнай Рэспублікі Бароўскім. Пад інвентарнымі нумарамі 6886 і 7920 змешчаны матэрыялы ў вялікіх кардонных скрынках памерам 11 на 26 на 47 см, якія носяць назву „Архив Белорусского Бюро в Берлине”⁴⁹.

⁴⁷ У красавіку 1939 г. Славянскія архівы былі перавезены з Тасканскага палаца ў новы будынак па адрасе: Loretánská ulice, 6.

⁴⁸ Маецца на ўвазе Беларуская рада ў Празе (1923–1939) — беларуская грамадска-палітычная арганізацыя ў Чэхаславакіі. Пераняла выкананне функцый распушчанай Беларускай грамады. У розны час арганізацыю ўзначальвалі Леанард Заяц, Васіль Захарка, Мікалай Вяршынін.

⁴⁹ Перададзеныя А. Бароўскім дакументы (або іх частка) у РЗГА на сённяшні дзень з’яўляюцца фондамі № 5782 (Беларускае бюро друку ў Берліне) і № 6463 (Місія Беларускай Народнай Рэспублікі ў Берліне) ГАРФ.

Ён складаецца з актаў гэтага прэс-бюро, праектаў бюлетэняў, пашпартаў, каля 50 нацыяналістычна-прапагандысцкіх брашур, геаграфічных мап, 2 гадавых падшывак выданняў прэс-бюро з Берліна. Шмат каштоўнага знаходзіцца ў 2 скрынках з самімі дакументамі і дзяржаўнымі актамі ранняга перыяду БНР і яе міністэрстваў за 1919 г., напрыклад пра ўзаемадачынненні з Літвой і іншымі краінамі-суседкамі, пра ўдзел у Парыжскай мірнай канферэнцыі, некаторая дзяржаўная карэспандэнцыя. Няма сумнення, што гэты матэрыял прадстаўляе сабой вялікі гістарычны інтарэс і каштоўнасць. Канешне, было б вельмі карысна, калі б уся гэтая спадчына Захаркі, якая прадстаўляе велізарную каштоўнасць, была ў распараджэнні даследчыкаў Беларусі. Першы збор, які перададзены сюды выключна ў якасці дэпазіту, можна атрымаць адносна проста і належным чынам перавезці ў Мінск. З другім, зборам Бароўскага, значна складаней. У любым выпадку ўсё гэта трэба абмеркаваць з адпаведнымі нямецкімі інстанцыямі; найлепшым выйсцем для нас была б перадача рускага архіва ў Мінск. Перад гэтым абавязкова трэба правесці грунтоўную працу па ўпарадкаванні ўсіх беларускіх архіўных збораў, для чаго, калі будзе трэба, можна камандзіраваць на 2 ці 3 месяцы мінскіх архівістаў.

–8–

Пятніца, 7 мая. Раніца прынесла заканчэнне першапачатковага агляду актавых матэрыялаў, якія раней знаходзіліся на кватэры др. Ермачэнкі. Знойдзена яшчэ некалькі мап з вельмі цікавым дзяржаўна-палітычным матэрыялам, а таксама шматлікія важныя грунтоўныя распрацоўкі, якія тычацца беларускай ідэі і гісторыі, і аб'ёмістая палітычная карэспандэнцыя. Але арыгіналы палітычных дакументаў складаюць сярод іх меншую частку, асабліва гэта тычыцца тых дакументаў, пра існаванне якіх пан Ермачэнка ведаў асабіста ад пана Захаркі. Месцазнаходжанне гэтых важных дакументаў абсалютна невядомае.

Наведванне разам з праф. Гесэманам, дырэктарам Інстытута даследавання Усходняй і Паўднёвай Еўропы (раней — Славянскі семінар) Нямецкага Карлаўскага ўніверсітэта прадэманстравала, што сярэдні і паўночны ўсход прадстаўлены там вельмі слаба. Не існуе ніякага беларускага аддзялення альбо прадстаўнічай інстытуцыі. Зразумела, што гэтая тэрыторыя выпадала таксама са сферы навуковых інтарэсаў нямецкага ўсходазнаўства, прадстаўленага папярэднікамі Усходняга інстытута. Таму праф. Гесэман выказаў пажаданне, каб па інстанцыі было перададзена яго жаданне ўключыць у штат яго інстытута даследчыка-

беларусазнаўцу, як гэта ўжо даўно мае месца з даследчыкам Украіны Рудніцкім. Ён мог бы, акрамя таго, працаваць у іншых навуковых інстытуцыях, перадусім у фондзе Рэйнхарда-Гэйдрыха, які дагэтуль прадстаўляў у Празе пакуль што цалкам маргінальныя ў навуцы беларускія даследаванні. Гэта было б вельмі карысным сродкам паглыблення ведаў пра Беларусь у нямецкай і еўрапейскай навуцы.

Я яшчэ раз сустракаўся са спецыяльным упаўнаважаным райхспратэктара праф. Бэйерам, які адказвае за славянскі напрамак у навуковых даследаваннях, каб разам з ім абмеркаваць магчымую перадачу ў Мінск беларускіх матэрыялаў з Рускага замежнага архіва. Праф. Бэйер лічыць гэтую справу, нягледзячы на некаторыя фармальныя цяжкасці, цалкам магчымай, асабліва што тычыцца ўжо афіцыйна перададзенай архіву часткі Бароўскага. Дзяржаўнаму сакратару пры райхспратэктары Карлу Герману Франку ўжо было паведамлена пра адпаведнае мерапрыемства па перадачы публікацый, прадстаўленых выключна савецкай літаратурай, большая частка якой адносіцца да перыяду пазней 1938 г., якая паходзіць з багемска-мараўскай тэрыторыі і Паўднёвай Еўропы. Найлепш было б прапанаваць яму асабіста ўзначаліць яе як адказнаму за такія справы ў адпаведнасці са службовай пасадай. У нашым распараджэнні неацэнны і адзіны ў сваім родзе скарб, які распавядае пра палітыку і гісторыю Беларусі перыяду пасля царызму (1917–1926).

Вечарам я прывёз на машыне рэшткі палітыка-гістарычнай спадчыны Захаркі з Модэршана ў кватэру др. Ермачэнкі. Гэта была менш значная частка, каля 3–4 скрынак, поўных кніг і часопісаў беларускага, агульнарасійскага і ўкраінскага зместу, толькі невялікая частка якіх прадстаўляе сапраўдную каштоўнасць і рэдкасць. Яны таксама былі збольшага рассартаваныя і ўпарадкаваныя.

-9-

Наконт перадачы ўсёй гэтай літаратурнай спадчыны, разам з часткамі, якія не ў поўнай меры з’яўляюцца беларускімі, я вырашыў, што было б немэтазгодна раз’ядноўваць увесь гэты адзіны працоўны матэрыял у адпаведнасці з асобамі стваральнікаў (палітыкаў ці навукоўцаў) і пакідаць на волю лёсу нейкія выбракаваныя яго часткі. Пасля канчатковай апрацоўкі пражскімі беларусістамі можна, калі спатрэбіцца, выключыць непатрэбнае.

Субота, 8 мая. Апошняя тэлефонная размова з праф. Бэйерам прынесла разуменне, што архіў, спадчына Захаркі, разам з іншымі беларускімі

дэпазітнымі калекцыямі Рускага замежнага архіва пасля канчатковай апрацоўкі будзе захоўвацца ў надзейных руках. Др. Ермачэнка сам выказаў пажаданне ўзяць архіў пад свою асабістую адказнасць, каб такім чынам мець магчымасць абараніцца ад папрокаў сваіх суайчыннікаў. Такім чынам, ён будзе адказваць за маючую неўзабаве адбыцца перадачу. Праф. Бэйер будзе афармляць гэае мерапрыемства дакументальна. Такім чынам беларускі актывы матэрыял з Прагі зменіць месцазнаходжанне, што вельмі патрэбна для рэкамендаванай яму апрацоўкі праз айчыннага супрацоўніка.

Далейшы лёс гэтай спадчыны залежыць ад рашэння аб наступнай працы з усімі беларускімі актамі Рускага замежнага архіва, якія павінны быць перададзены ў Мінск.

Заклучная размова з хаўптштурмфюрарам пражскага СС Лэммелем прайшла ў сяброўскай атмасферы. Я азнаёміў яго з вынікамі акцыі, якая тычылася архіва Захаркі, і паведаміў, што з боку пані Геніюш была выкарыстана традыцыйная славянская падпольная палітыка, якая ні ў якой меры не можа прымусіць нас перапыніць ажыццяўленне мерапрыемстваў на карысць нашай краіны. Я зрабіў націск на тое, што ў любым выпадку мэтазгодна ясна і недвухсэнсоўна давесці гэтую інфармацыю да кіраўніцтва ў Берліне. Лёгка растлумачыць, чаму трэба было забраць перададзены ў рукі пані Геніюш ключ ад пакоя са спадчынай і рэштай асабістых рэчаў.

Двухгадзіннае наведванне Славянскага аддзела Нацыянальнай і ўніверсітэцкай бібліятэкі⁵⁰, якія падпарадкаваны фонду Рэйнхарда-Гэйдрыха і падначалены Нацыянальнай бібліятэцы толькі ў прафесійным плане, дало наступнае: аддзел з яго амаль 240 000 тамамі, у свой час арганізаваны праз чэшскае Міністэрства ўнутраных спраў, утрымліваецца вельмі добра. Яго фонды, якія ахопліваюць усе тэрыторыі, заселеныя славянскімі народамі, вельмі багатыя, так што трэба прызнаць: у сваёй галіне ён займае першае месца. Ён добра забяспечаны савецкімі матэрыяламі, але ў іншых адносінах мае вялікія недахопы. Савецкая палітыка, згодна з якой выключна Масква з'яўлялася адзіным цэнтрам, мела

-10-

прымусовы характар і прадугледжвала строгую цэнзуру ўнутры савецкай дзяржавы, у выніку чаго істотная частка літаратуры, асабліва

⁵⁰ Маецца на ўвазе Славянская бібліятэка, якая была створана ў 1924 г. МЗС ЧСР і спачатку называлася Руская бібліятэка Міністэрства замежных спраў. З 1927 г. стала называцца Славянскай бібліятэкай Міністэрства замежных спраў. У бібліятэцы існаваў асобны беларускі аддзел. Пасля закрыцця Беларускага навуковага кабінета ў Празе яго кніжныя зборы папоўнілі беларускі аддзел Славянскай бібліятэкі.

ў галіне гуманітарных навук, была схавана. Асабліва вялікія прабелы маюцца па гадах пасля 1937. Яшчэ ў большай ступені гэта тычыцца адносна нешматлікай беларускай часткі, якая складаецца самае большае з 2–3 тысяч тамоў, сярод якіх пераважае масавая прадукцыя, якая не мае вартасці (шматлікія брашур, шэраг часопісаў, напрыклад „*Большавік Беларусі*”). Жаданне з боку кіраўніцтва бібліятэкі і ўсіх навуковых колаў, якія маюць да гэтага дачыненне, па магчымасці запоўніць дадзеныя прабелы вельмі зразумелае і павінна быць падтрымана з боку ўсіх інстытуцый, якія ў стане з гэтым дапамагчы.

Першая частка дня ад'езду, нядзеля, 10 мая: быў праведзены канчатковы агляд усяго, што звязана са спадчынай Захаркі, а таксама адбылося абмеркаванне з др. Ермачэнкам стратэгіі ажыццяўлення далейшых мерапрыемстваў і фармальнасцей. Першапачатковае выяўленне і ўпарадкаванне ўсяго збору спадчыны на актавыя матэрыялы і кнігі завершана, склаўся агульны малюнак, згодна з якім немагчыма назваць канкрэтныя лічбавыя даныя, а можна толькі прадставіць прыкладную ацэнку каштоўнасцей. Асноўныя групы былі названыя ў прадстаўленай у чацвер справаздачы. 1 група ўтрымлівае 248 аркушаў, 2 група — 3 700 аркушаў, да гэтага трэба дадаць пару соцень газетных выразак і некалькі соцень старонак нататак у чвэрць аркуша; 3 група ўтрымлівае каля 500 аркушаў актаў, а таксама больш за 300 лістоў асабістага характару; 4 група ўтрымлівае 4 вялікія скорасшывальнікі і сшыткі, якія разам складаюць прыкладна 800 аркушаў; 5 група ўтрымлівае вялікія стосы старых беларускіх часопісаў, газет і брашур, прыкладна 1.5 вышыні звычайнага стала. У апошнюю пятніцу была дастаўлена рэшта спадчыны Захаркі, якая складаецца пераважна з кніг, брашур і гадавых падшывак газет, яна ўтрымлівае, паводле прыкладнага падліку, наступнае: 3 слоўнікі; 43 тамы агульнага зместу (гісторыя, белетрыстыка і г.д.); 18 звязак з 50 сшыткамі часопісаў і 1 вялікі пакет з украінскімі газетамі; 4 тамы па Польшчы; 60 звязак і 80 сшыткаў рускіх і агульнаславянскіх часопісаў; пра Літву 4 тамы; 13 чэшскіх тамоў; пра казакоў, акругляючы, 150 брашур і сшыткаў часопісаў.

На гэтым скончана праца па ўпарадкаванні, якая праводзілася на кватэры др. Ермачэнкі, і перададзеная пад нашу апеку калекцыя са спадчыны Захаркі падрыхтавана для перадачы ў якасці дэпазітнага аддзела Рускаму замежнаму архіву, з якім др. Ермачэнка ўжо абмеркаваў гэтую перадачу.

Вяртанне назад адбылося ў прадпісаным парадку, праз Берлін і Кёнігсберг 11 і 12 мая, пра што я далажыў па тэлефоне ў Мінск кіраўніцтву штаба (партайгеносэ Хэльбінгу⁵¹).

Абагульненая справаздача на прыкладзеным да гэтага аркушы.

-11-

Абагульняльная выніковая справаздача пра прагляд і ахову літаратурнай спадчыны Крачэўскага і Захаркі ў Празе 3–10 мая

Колішні прэзідэнт Беларускай Народнай Рэспублікі 1917 г. пакінуў пасля смерці сваю палітычную спадчыну сябру, віцэ-прэзідэнту Захарцы. Апошні памёр 14.03.1943, таму прадставіўся зручны выпадак набыць гэтую важную ў палітычным і гістарычным сэнсе спадчыну для выкарыстання ў інтарэсах новай Беларусі.

Гэтую магчымасць выкарыстала Палітычнае аддзяленне Генеральнага камісара ў Мінску, яно ажыццявіла класіфікацыю, экспертызу і ахову гэтага матэрыялу, палітыка-гістарычнай спадчыны, пад кіраўніцтвам займаючага пасаду кіраўніка аддзялення партайгеносэ Лангера, прафесійныя кансультацыі ажыццявіў др. Рыхель з штаба рэйхсляйтара Розенберга ў Мінску.

Супраць гэтай апрацоўкі была пані Геніюш, якая выдае сябе за спадчынніцу Захаркі і зыходзіць выключна з матэрыяльна-эгаістычных меркаванняў, разам з беларусам Абрамчыкам з Берліна яны называюць сябе спадчыннікамі гэтага збору. Пасля завярэнняў з боку пана Лангера, які дзеля гэтага застаўся на некалькі дзён у Празе, што значная ў палітычным і гістарычным сэнсе частка спадчыны наўрад ці будзе пакінута ў яе распараджэнні, бо павінна служыць высокім нацыянальным мэтам (праз арэнду альбо набыццё шляхам пакупкі, будзе растлумачана пазней), яна аддала ключ ад пакоя са спадчынай у доме ў Модэршане, 688, які знаходзіўся ў яе распараджэнні. Але яна была гэтым вельмі незадаволеная, бо на наступны дзень з'ехала ў Берлін, каб там падаць скаргу ў „вышэйстаячыя інстанцыі”.

Нягледзячы на гэтыя дзеянні, мы перамясцілі значную ў палітычным і гістарычным сэнсе рукапісную і друкаваную літаратурную частку спадчыны Захаркі ў кватэру др. Ермачэнкі ў Прагу, на Пульвертум, 1/1. Там былі праведзены ўпарадкаванне, першапачатковая класіфікацыя і прыкладны падлік, згодна з якім калекцыя складаецца з наступнага: 1 група матэрыялаў — „Дзяржаўныя дакументы” — утрымлівае каля

⁵¹ Адказны супрацоўнік сектара „Усход” упраўлення штаба ў Берліне, які займаўся матэрыяламі, вывезенымі з акупаваных тэрыторый СССР.

250 аркушаў; 2 група — „Істотныя палітычныя дакументы, справаздачи, запісы, карэспандэнцыя і г.д.” — амаль 4000 аркушаў, пара соцень газетных выразак і некалькі соцень старонак нататак; 3 група — „Непалітычнае, асабістае” — мае каля 500 аркушаў актаў і больш за 300 асабістых лістоў; 4 група — „Беларуская эміграцыя” — утрымлівае добрых 800 аркушаў; 5 група — „Газеты, часопісы. Брашуры” — вялікія стосы матэрыялаў, прыкладна 1.5 вышыні звычайнага стала.

З друкаваных кніг было атрымана: агульнага і гістарычнага зместу каля 43 тамоў; рускія 60 тамоў і 60 сшыткаў часопісаў; украінскія — 182, 50 сшыткаў часопісаў і 1 вялікі пакунак газетных выразак; польскія — 4 тамы; літоўскія — 4 тамы; чэшскія — 13 тамоў; казакі — 150 брашур і часопісаў і 3 слоўнікі.

Пасля абмеркавання з адказным з нямецкага боку, спецыяльным упаўнаважаным рэйхспратэктара па славянскіх навуковых інстытуцыях праф. Бэйерам, спадчына Захаркі, якая прайшла першапачатковае ўпарадкаванне, была перададзена ў якасці дэпазітнага аддзела ў надзейныя рукі Рускага гістарычнага замежнага архіва ў Празе. Ён ляжыць там разам з перададзенымі раней 2 групамі беларускіх архіўных матэрыялаў, якія чакаюць канчатковага грунтоўнага ўпарадкавання, для гэтага я ўжо распрацаваў сістэму класіфікацыі, якую прывяду ў гэтай справаздачы. Ключ ад пакоя са спадчынай Захаркі, дзе знаходзяцца самыя розныя асабістыя рэчы (радыёапарат, інструменты і г.д.), перададзены хаўптштурмфюрару Лэммелю, рэфэрэнту галоўнага аддзела СД у Празе (Заксэнвэг, 44, тэл. 77841), у якога пані Геніюш можа атрымаць ключ у сваё распараджэнне.

Дзве астатнія групы беларускіх дакументаў гэтага архіва:

-12-

1) дэпазіт пражскай групы беларускіх эмігрантаў, дзе пераважае друкаваны матэрыял і менш вядомыя дакументальныя матэрыялы;

2) набытая ў Бароўскага частка дзяржаўнага архіва Беларускай Народнай Рэспублікі за 1917–1919 гг. з надзвычай важнымі асобнікамі — абедзве гэтыя групы дакументаў пасля вывучэння праф. Бэйерам і ўладжвання неабходных фармальнасцей у Празе, перадусім адпаведнага афіцыйнага хадайніцтва з прапановай да дзяржаўнага сакратара К. Г. Франка, будучь свабодна перададзены ў Мінск. Беларускі матэрыял, які знаходзіўся на працягу гэтага часу ў нашым распараджэнні, мае неацэннае значэнне для палітычнай і гістарычнай працы на карысць Беларусі. Калі абставіны складуцца добра, пасля апрацоўкі спадчыны Захаркі на месцы праз

дастаўленага з Мінска прафесіянала, які прывёў бы ў парадак таксама і гэтыя дзве групы дакументаў, яны будуць грунтоўна класіфікаваныя і зарэгістраваныя. Тады можна было б атрымаць агульнае ўяўленне і ажыццявіць канцэнтрацыю ў адным месцы ўсяго беларускага дакументальнага матэрыяла, які дагэтуль знаходзіўся ў Празе.

Прага, 5 мая 1943

Канчатковая класіфікацыя спадчыны Крачэўскага — Захаркі

А. Беларуская Народная Рэспубліка

1. Афіцыйныя дзяржаўныя дакументы. Справаздачы, мемарандумы, статуты, інструкцыі і г.д.

2. Палітычныя і гістарычныя дакументы, прадстаўленні, справаздачы, якія маюць асаблівую важнасць, навуковыя і палітычныя распрацоўкі. Таксама выразкі з газет, публікацыі ў друку, палітычная карэспандэнцыя і г.д.

3. Палітычныя матэрыялы невялікай значнасці.

Б. Агульны матэрыял пра Беларусь. Навуковыя апісанні і рукапісы, выразкі з газет.

В. Беларуская эміграцыя па-за межамі Беларускай Народнай Рэспублікі.

Г. Небеларускі матэрыял. Расія, Украіна, Польшча і інш.

Д. Непалітычнае, асабістае.

Е. Кнігі, брашуры, часопісы:

1. Беларускія.

2. Рускія, агульнаславянскія, з Усходняй Еўропы.

3. Украінскія.

4. Непалітычнае, белетрыстыка, падручнікі, слоўнікі.

Усе гэтыя рэчы былі часова дэпаніраваныя др. Ермачэнкам са згоды пана праф. Бэйера з фонда Рэйнхарда-Гэйдрыха ў беларускім аддзеле Рускага замежнага архіва.

Др. А. Рыхель,

упаўнаважаны Палітычнага аддзела

Генеральнага камісара ў Мінску.

ЦДАВО Украіны, ф. 3676, воп. 1, адз. зах. 107, арк. 1–14. Арыгінал. Машынапіс. Нямецкая мова. Пераклад Вольгі Сабалеўскай*

* Калектыў аўтараў выказвае падзяку к.г.н. Андрэю Чарнякевічу, дзякуючы якому была арганізавана праца над перакладам і каментаваннем дадзенага дакумента